

Porto Cristo, port romà. Una hipòtesi per analitzar

Antoni Puig Palerm

Introducció

L'actual Porto Cristo és un poble jove que té els seus orígens recents a finals del segle XIX. Ara bé, aquesta àrea presenta vestigis d'ocupació humana des de la prehistòria. Per l'època romana, que és la que ens ocupa, la morfologia de l'entorn físic condiciona l'interès per la contrada ja que les restes documentades a Porto Cristo i datades en aquest període estan relacionades amb l'existència del port natural, el que es va conèixer per cala Manacor. Ens referim principalment al derelict romà del segle I dC conegut com a nau de les Llumetes (Munar et al. 2012; Puig 2011) i a les estructures del suposat port romà trobades a les coves dels Hams.

L'execució de les obres de la variant de Porto Cristo, que creuen el llit del torrent de les Talaioles just al punt on es planteja la possibilitat de l'existència del port romà, va fer que el propi projecte de construcció de la via contemplés l'avaluació de l'impacte arqueològic d'aquesta obra a l'entorn de les coves dels Hams. Així, i com recull el mateix projecte d'intervenció arqueològica de l'obra (Palomar 2010), es planteja en una segona fase l'avaluació de la hipòtesi mateixa de la ubicació del port marítim d'època romana en aquest punt del torrent (fig. 2), treball que ara presentam.

Història d'una hipòtesi

Des de principis del segle XX, la troballa de certes restes antigues a les coves dels Hams va fer proposar la possibilitat que en època romana el port de mar es trobàs situat aigües amunt del torrent de les Talaioles, justament a la riba esquerra del torrent i a l'altura de les coves. Si bé la hipòtesi ha estat publicada en més de mitja dotzena d'ocasions de llavors ençà, les proves físiques que li

haurien de donar suport mai han estat descrites de manera científica. No obstant això, la creença que els vaixells romans arribaven a aquest lloc és present encara avui a l'imaginari col·lectiu dels habitants de Porto Cristo.

La bibliografia

La formulació de la hipòtesi de l'existència d'un port d'època romana a Porto Cristo va lligada, en primer lloc, a unes restes que foren trobades a les coves dels Hams i que van ser classificades, no sabem molt bé per qui, com a d'època romana. Mirarem d'aclarir la història del descobriment de les coves i el d'aquestes restes per posar en ordre la informació disponible.

A principis de l'any 1907 el senyor Pere Caldentey, fill del propietari de sa Marineta, a Porto Cristo, cercant una nova veta d'ònix per a la seva explotació comercial va trobar unes coves que es coneixen des de llavors com a coves dels Hams. Així ho reflectia la premsa local aquell mateix any¹:

En el predio de *la Marineta* y en lo que es propiedad de D. Lorenzo Caldentey se han descubierto unas cuevas subterranas que, por la belleza que presentan sus primeras salas demuestran que en el fondo ha de haber maravillas hasta la fecha desconocidas.

El laborioso joven D. Pedro Caldentey trabaja incesantemente para sorprender á la naturaleza que avara guarda en su seno, bellezas que han de llamar la atención de sus visitantes.

Coincidint amb el descobriment es van emprendre excavacions per obrir passatges entre sales i accessos a més zones que les recorregudes en un primer moment. Així i tot, durant aquesta etapa la nova cova rebia visitants amb un interès científic. Va ser el cas d'uns especialistes en història natural acompanyats del descobridor de Son Peretó, mossèn Joan Aguiló, qui feu aquí també les primeres troballes de material arqueològic²:

Hemos tenido el gusto de saludar á los Rdos. D. Guillermo Oliver y D. Emilio Sagristá, Catedrático de Historia Natural del Seminario que acompañados de los Rdos. D. Juan Aguiló y D. Antonio Truyols regresan de una excursión científica á las notables cuevas de "Els Hams".

En Enero último el Sr. Sagristá pudo encontrar en uno de los lagos de las mismas numerosos ejemplares de un pequeño crustaceo de la familia de las Gammáridos que por el medio en que vive tiene atrofiado el organo de la vista.

El señor Aguiló continuando sus investigaciones en la *Cova Redona* pudo hallar nuevos ejemplares de ceramica antigua arabe y romana.

No va ser fins al mes de setembre de 1910 que es van inaugurar definitivament

1 «Crónica general», *La Aurora* 25 [Manacor] (23 febrer 1907), p. 3.

2 «Sección Local», *La Aurora* 196 [Manacor] (18 juny 1910), p. 3.

les coves per a la visita turística³:

El martes de esta semana [13 de setembre de 1910] verificóse la solemne inauguración de las hermosas cuevas dels Hams y de la bendición de la maquina eléctrica que suministra el alumbrado á aquellas oscuras y maravillosas profundidades.

Las citadas cuevas de llaman dels Hams por suponer que servian antiguamente de refugio á los pescadores que arreglaban allí sus palangres, como lo hacen creer los restos de utensilios de pescadores allí encontrados.

Fueron descubiertas el 2 de Marzo de 1907⁴

Aquestes mateixes troballes efectuades a l'entrada natural de la cova (o cova Redona) pareixen ser les úniques conegudes dins la cova pel naturalista Faura i Sans el 1926, tot i que, com veurem, ja s'havien descobert les de la sortida actual, al costat de torrent (Faura 1926, 63-64):

En este mismo paraje [l'entrada actual] se hallan algunas construcciones antiguas, que han sido después abandonadas; pero en el ángulo occidental parece ser que existen indicios de la huella de la habitación del hombre prehistórico en estas cavidades. Actualmente este recinto está cubierto de una vegetación espontánea, abundantísima, lo que ofrece un extraño contraste con el paisaje que se observa en todos aquellos alrededores.

Pel que tenim constància, la primera notícia relacionada amb les restes romanes de les coves dels Hams (a banda de la ceràmica trobada al seu interior, a la part de l'entrada actual, és a dir la cova Redona) va ser la donada pel pare Benet Riera l'any 1913 (Riera 1913, VI):

Poco nos podía decir también [de la dominació romana a Manacor] el trozo de barca romana y los gárfios que se encontraron en las inmediaciones de la entrada de la cueva dels Hams hasta donde llegaba el mar en aquellos tiempos; pero ahora ya tenemos datos importantes. Impensadamente nos ha descubierto D. Juan Amer los cimientos de una basílica cristiana la cual, por las preciosidades y sepulcros en su alderredor hallados, por una lápida de mosaico, ya descifrada

El primer en reprendre la idea, citant aquestes mateixes restes, va ser Rafel Ferrer Massanet quan l'any 1957 va publicar un article a la revista menorquina *Tarmontana* on exposava la possibilitat que els romans haguessin arribat fins a les coves dels Hams per desembarcar les mercaderies que transportaven per mar (Ferrer 1957, 5):

[...] ya que el muelle romano estaba bajo la entrada de las Cuevas dels Hams, en un brazo de mar que ha sido cegado, ganado por la tierra [...] bien notorio por la geología del *Riuet*. La importancia del puerto de Manacor (*Porto Cristo*) citado ya cuando Jaime I preparaba la conquista de la isla como uno de los más seguros del levante, bien lo

3 «Sección Local», *La Aurora* 209 [Manacor] (17 setembre 1910), p. 3.

4 Si aquesta data del descobriment fos certa *La Aurora* s'hauria avançat en unes setmanes publicant la notícia abans que es produís. Pensam que els treballs per explorar i recórrer les coves van començar a finals de 1906 (fins i tot hi ha autors que parlen de 1905) i que es prolongaren fins a principis de 1907, quan els propietaris decidiren fer pública la troballa.

demuestra aquella basílica paleocristiana de *Sa Carrotja* y aquella población pesquera que habitó en su litoral desde los lejanos tiempos de la prehistoria.

Idea que seguí –citant una comunicació personal del propi Ferrer– Mascaró Passarius, qui el 1958 escrivia (Mascaró 1957, 176):

Al enjuiciar la importancia del primitivo puerto [Porto Cristo] hay que tener en cuenta sus vicisitudes a lo largo de los siglos. Resulta curioso su acortamiento, ya que el muelle romano se construyó junto a lo que hoy es la entrada de las Cuevas dels Hams, dos kilómetros tierra adentro. A principios de este siglo fueron hallados parte de sus cimientos, garfios y restos de una nave.

Però si ens fixam en les dates d'aquestes dues darreres publicacions veurem que les troballes a les coves dels Hams van ser fetes a principi del segle XX, segurament el 1910, potser coincidint amb l'obertura de l'accés que dona al torrent i la inauguració de l'explotació turística de les coves per part dels Caldentey. D'aquesta manera entenem que les restes suposadament romanes que donaren suport a la proposta de Ferrer Massanet ja no eren recents i segurament el mateix autor les coneixia d'una manera indirecta. De fet, ell mateix ho deixa entreveure quan el 1967 assegura que (Ferrer 1967, 13):

Creo que fue a principios de este siglo, cuando, a raíz de unas perforaciones efectuadas por Don Pedro Caldentey en busca de las cuevas que intuía en terrenos de “Sa Marineta” cuevas que en efecto descubrió en 1905 y que llevan el nombre de “Els Hams” fueron localizados los cimientos de un muelle a... casi tres kilómetros del actual Porto Cristo. La construcción que fue estudiada someramente, resultó ser de clara tipología romana, como lo fueron unas argollas encontradas sobre uno de los bloques y los mismos restos de una nave semienterrada entre los matorrales de la zona Oeste de la finca, cuyos terrenos se hallan a escasísima elevación sobre el nivel del mar.

Un libro de la época el del Padre Riera, O. P. hace mención de ello. Poco después, como si el hado de las destrucciones se cerniera ya sobre nuestro pasado, los restos de este muelle y de la embarcación inmediata desaparecían totalmente, hasta el extremo de que en la actualidad, sólo a costa de múltiples recorridos hemos logrado localizar su emplazamiento.

Després d'aquesta data, pel que fa a les publicacions, no pareix que hi hagi més dades sinó la repetició d'una mateixa idea una i una altra vegada. Per exemple, Gabriel Fuster, qui citava Mascaró Passarius, escrivia a la seva *Historia de Manacor* de 1966 que se suposava que el port romà es trobava a 2 quilòmetres terra endins perquè s'hi trobaren les restes de: “cimientos, garfios y restos de una nave.” (Fuster 1966, 28). D'una manera semblant, Manera, l'any 1983, i sense aportar més dades, s'afegia a la idea referint-se a la nau que transportava les llumetes i enfonsada a la platja dient que (Roca 1983, 369):

El barco naufragó, seguramente, cuando se dirigía al puerto romano situado una milla más al interior bajo la entrada de las cuevas dels Hams, actualmente cegado y ganado por la tierra.

Més recentment, Fuster Arnau, a la dècada dels anys 90 del segle XX, aportà un recull posat al dia de les troballes relacionades amb aquesta hipòtesi i el seu estat en aquell moment (Fuster Arnau s.d., 12):

Avui aquests punts d'amarrament estan completament tapats pel ciment i no es veu res de res.

Malgrat tot encara vàrem poder localitzar un d'aquests amarradors, desplaçat del seu lloc d'origen, però conservant la forma arrodonida del bloc, treballat per la mà de l'home, aquest es troba tombat damunt les herbes esperant que algú el torni posar en el seu lloc d'origen, lloc que no havia d'haver deixat mai.

Les mides dels amarradors són 0,85 m d'alt i el diàmetre és de 0,58 m a la part més ampla i a la part més estreta fa 42,5 cms per 39,5 cms.

Pel que pareix és l'únic testimoni mut que mos diu que allà va existir temps passat un port.

Més endavant parlarem de les nostres pròpies prospeccions sobre el terreny i discutirem el valor d'aquests testimonis.

Les fonts orals

El principal problema de les fonts orals sobre les restes que ens ocupen és que pel temps que ha transcorregut des de la seva descoberta i segons sembla immediat soterrament (c. 1910) els testimonis directes que ens puguin donar informació sobre la seva entitat i naturalesa, el seu estat de conservació i situació precisa, ja no es troben entre nosaltres. Efectivament, no vàrem poder trobar, l'any 2012 quan iniciàrem aquesta recerca, cap testimoni directe de les restes, encara que molts d'indirectes, és a dir, que han sentit a dir que les restes aparegueren just a la sortida de les coves, però que no van veure mai res que poguessin relacionar amb elles.

Per aquest motiu trobam de cabdal importància el treball de Fuster Arnau pel fet que l'autor va poder comptar amb el testimoni directe d'un informador que sí hauria pogut veure amb els seus ulls les restes i, a més, va poder visitar l'indret exacte amb aquest home, l'amo Antoni Ferrer Vaquer, *Ullet*. Segons publicà Fuster, aquest li mostrà que les restes havien estat trobades just davall l'actual paviment de la rampa de sortida de la visita a les coves dels Hams. Pel que fa a la descripció, no aportà dades més precises que les de Ferrer Massanet, qui, segons el que menciona a les seves publicacions, també localitzà aquest mateix indret seguint testimonis orals dels habitants de Porto Cristo.

Per altra banda, hi ha una font oral, recollida per aquest darrer autor, que ens ha semblat interessant per al nostre treball i que fa referència a l'ús de l'aigua del primer llac de les coves del Drac per al consum humà al segle XIX (Ferrer

1967, 7):

Por este tiempo [1878] se colocó una verja en la entrada de las Cuevas y los primeros pescadores que se establecieron en Porto Cristo, que se proveían del agua del interior del Drac, conocieron su primer problema: tener que construir una cisterna. Todavía vive un anciano marinero –"El Patró Pelat"– que recuerda aquellos tiempos. Él mismo –nos dice– iba de chiquillo hasta el primer lago de las Cuevas a por un cántaro de agua antes de las comidas, a un kilómetro de su barraca: no había agua mejor en toda la comarca...

Segons el nostre parer, va poder ser precisament la presència d'aigua potable a les coves dels Hams, que com les del Drac tenen llacs al seu interior, que justificà la presència humana a la zona en concret, no ja a partir d'època romana, sinó segurament durant la prehistòria. Seria el que mostrarien les estructures citades per Faura i Sans a les coves dels Hams o la coneguda construcció ciclòpia de la cova del Drac.

La documentació gràfica

Vista la total absència de cap documentació gràfica específica, com ara un croquis o un dibuix de les restes, la principal font gràfica per documentar la troballa de les suposades restes romanes de les coves dels Hams són les fotografies. Per sort, i si les informacions sobre la situació precisa de les restes és correcta, disposam d'una imatge presa molt poc després del seu soterrament (fig. 1). Ens referim a una targeta postal d'Àngel Toldrà Viazo publicada per Riera Bordoi (2007, 40) i que aquest autor data "Cap al 1910". La imatge mostra la llavors entrada de les coves i l'esplanada que se situa al seu davant. Es pot distingir molt clarament que es tracta de l'actual sortida del recorregut turístic, és a dir, la que es realitza per l'obertura artificial de la cova, justament la que dóna a la vorera del torrent de ses Talaioles. Segons el que entenem per les dades de la troballes romanes atribuïdes al "port romà" de Porto Cristo, va ser durant la construcció d'aquesta sortida que es van localitzar, i quedaren enterrades immediatament.

Després d'una visita i una exploració del terreny podem observar que, per una banda, l'accés que apareix a la imatge és l'actual sortida de la visita turística de les coves dels Hams; i per altra banda, tant el forat practicat a la roca com la construcció del marge, la marjada i la rampa d'accés s'han mantingut inalterades durant quasi 104 anys. Aquesta circumstància ens fa plantejar la possibilitat de l'existència, encara avui, de part de les restes trobades al moment de construir-se aquest accés i que haurien quedat soterrades just al punt on es va necessitar aportar material per replanar el nivell de circulació i construir l'accés, és a dir, la marjada (fig. 1).

Fig. 1. Targeta postal d'Àngel Toldrà Viazo on es pot observar l'entorn on es van localitzar les suposades restes del port romà de Porto Cristo.

No és aquesta l'única documentació gràfica que podem analitzar per intentar aclarir la validesa de la hipòtesi i la situació de les restes trobades cap a l'any 1910. Els plànols antics aixecats des del segle XVIII, encara que dins un altre ordre de coses, ens indiquen quines eren les rutes per arribar a cala Manacor quan aquesta no disposava de les infraestructures viàries i portuàries actuals. El primer d'aquests plànols és el mapa patrocinat pel cardenal Antoni Despuig i Dameto (1785) (fig. 2).

A finals del segle XVIII, molt abans que la fesomia del paisatge de l'illa canviàs amb l'arribada del turisme i el boom urbanístic, podem observar que l'accés des de l'interior cap a la costa, cap allà on avui es troba el nucli urbà de Porto Cristo, es feia per un camí que des de la costa seguia la vorera esquerra (nord) del torrent de les Talaioles. El camí es bifurcava just abans de creuar el torrent de les Talaioles a l'altura de can Bala i can Biscai i una de les dues branques es dirigia al sud, en direcció a Son Moro. Ara bé, no hi ha res que faci pensar, a finals del segle XVIII, que el port de mar de cala Manacor fos aigües amunt de l'actual. La xarxa viària, que sovint conserva el traçat que punts d'interès antic han fet determinar, no mostra la memòria de res important a l'indret del suposat port romà, a les coves dels Hams.

Fig. 3. Mapa de la zona afectada pel present projecte de recerca. <http://ideib.caib.es/visualitzador/visor.jsp>

(fig. 3). En primer lloc, hem de dir que al *Catàleg de centres d'interès cultural de Manacor*, que inclou els jaciments arqueològics de la Carta arqueològica, no figura, a banda de les pròpies coves dels Hams i de la cova del cap des Toll (26-131) (fig. 4), cap jaciment catalogat. Al seu entorn, podem distingir els següents jaciments:

Fig. 4. Cova del cap des Toll. Foto 2012

Coves

Hi ha cinc coves catalogades a l'entorn més o menys immediat de la nostra àrea d'estudi, incloent les dues ja citades, que s'hi troben dins. Es tracta de:

- Les coves del Drac (26-129)

A banda de la coneguda estructura ciclòpia de l'entrada natural de les coves (Font 1978), tenim notícies de troballes de ceràmica al seu interior. Entre elles en destaca la gerreta decorada trobada pels primers "exploradors" però també les llumetes que segons Fuster (1966, 28) s'hi trobaren el 1951.

- Les coves Blanques i de la Patroneta Perlines (26-130)

A la zona situada just per sota l'emplaçament de la basílica paleocristiana de sa Carrotja, al peu del tallat es troba un conjunt de coves naturals retocades per servir d'habitatge, si més no aquest era l'ús a la primera meitat del segle XIX quan els Perlines s'hi instal·laren. No s'hi han documentat troballes arqueològiques in situ.

- La cova del cap des Toll (26-131) (Fig. 4)

A la zona del cap des Toll, just aigües amunt del pont del Riuet es troba aquesta cova natural, a la vorera esquerra del torrent, al peu del tallat i a l'altura del final del carrer de ses Monges.

- La cova de les Pedreres (26-160)

Aquesta cova natural, situada a la zona de les Quatre Torres, té la seva entrada enmig d'una zona de garriga, a ran de terra. Sense que fins avui hi hagi notícia de la troballa de material arqueològic, la seva protecció garanteix que el possible interès científic de l'indret quedi preservat.

- Les coves dels Hams (26-162)

Ja hem esmentat més amunt l'interès d'aquestes coves a nivell arqueològic, destacant les troballes de ceràmica romana i medieval, així com de suposades construccions prehistòriques. Malauradament, cap d'aquestes restes, així com les restes del suposat port romà, no han estat mai descrites de manera científica, per la qual cosa és molt difícil avaluar la potencialitat arqueològica de la zona.

A més d'aquestes coves, i fora dels béns catalogats, alguns testimonis apunten que a la banda dreta de la cala, la pròpia cova dels Pelats, habitacle dels primers habitants moderns de Porto Cristo, avui enterrada davall el jardí del Club Nàutic, havia estat una cova d'enterrament prehistòrica que els pescadors aprofitaren segles després per viure-hi (Riera Bordoi 2007, 12).

3.2. La basílica (26-144)

Sens dubte el jaciment terrestre d'època més propera al període que ens ocupa, la basílica paleocristiana de sa Carrotja, situada en part davall l'avinguda d'en Joan Amer, representa la prova més fiable de l'ocupació humana de cala Manacor just després de la dominació romana.

Derelictes

Malgrat alguns autors han informat de la possibilitat de la presència de nombrosos derelictes a la cala, la veritat és que fins avui encara no hi ha un estudi rigorós publicat sobre l'interès arqueològic del fons marí de Porto Cristo. No tenim cap dubte que la prospecció dirigida per Sebastià Munar l'estiu del 2012 (Munar et al. 2012) representa un abans i un després en aquest camp. Ara bé, a l'espera dels resultats definitius i comptant amb l'informe preliminar d'aquesta campanya, estam en condicions d'assegurar que, si bé el derelictes de les Llumes és el més important d'època romana, no és l'únic⁵. El que sí ens indica aquest derelictes és la freqüentació de la cala al segle I dC.

La prospecció arqueològica del tram final del torrent de les Talaioles

Per tal d'aportar les dades més directes possible des d'un punt de vista arqueològic en referència a la hipòtesi que discutim, l'any 2012 vam efectuar una prospecció de l'àrea del torrent de les Talaioles. Aquest és el llit d'un torrent com els que han generat la major part de les cales de la costa oriental de l'illa de Mallorca. Pel que fa al que ens interessa, igual que en altres casos, sembla clar que el darrer tram del torrent ha sofert un procés de sedimentació molt intens que ha fet curullar quasi completament el propi llit del torrent. En aquest sentit, les imatges de la zona actualment ocupada pels amarradors del Club Nàutic de Porto Cristo presentava una zona d'aigües baixes i llots que va haver de ser dragada completament (fig. 5). La zona, coneguda com a cap del Toll, igual que el meandre just aigües amunt del pont del Riuet, mostra el que deu haver passat a tot el llit del torrent potser fins a l'altura de les coves dels Hams.

La zona a prospectar segons la nostra proposta era la que va des de les coves dels Hams fins al pont del Riuet (carretera de les Coves). A aquesta àrea, s'hi va realitzar una prospecció intensiva en tota la superfície només exceptuant els

⁵ Volem agrair a l'equip responsable de la prospecció subaquàtica a Porto Cristo la seva bona disposició a compartir informació amb nosaltres.

Fig.5. Fotografia de la bocana del port de Porto Cristo el 1936 durant els treballs de dragat. S'hi pot observar, precisament, la draga a l'àrea on després es construiria el "martell" o espigó que tanca el port (Riera Bordoi 2007, 128).

punts on ens va ser impossible l'accés a causa de les condicions naturals del terreny, que es resumeixen en dos grans grups: l'excessiva vegetació i la inundació d'algunes petites àrees. Hem dividit la zona prospectada en quatre àrees:

La zona que va des del pont del Riuet fins al pont d'en Pau.

La zona que va des del pont d'en Pau fins al pont del camí que comunica el carrer d'Andrea Doria amb la zona de les Pedreres just a l'altura de l'hort d'en Servera.

La zona entre aquest darrer pont i les coves dels Hams.

L'àrea immediata de les coves dels Hams.

Del pont del Riuet fins al pont d'en Pau

Aquesta zona, la més propera al mar de les prospectades, és també la més afectada per la urbanització dels darrers cinquanta anys. A la vorera dreta del torrent hi ha la coneguda zona d'oci nocturn d'es carreró (carrer de la Gerreria), que ha cobert gran part dels terrenys a aquesta banda del torrent. A la banda esquerra, des del pont d'en Pau fins a la raconada que fa el torrent a l'altura del

carrer de la Tramuntana, la roca aflora molt propera a la vorera, mentre que a la pròpia raconada, on alguns mapes situen el topònim cap des Toll, s'observen algunes construccions de pedra en sec en molt mal estat i cronologia moderna, restes d'un aprofitament agrícola o ramader del lloc. A continuació, seguint per la vorera esquerra cap a la mar, hi ha l'esmentada cova natural que hem anomenat del cap des Toll (núm. de catàleg 26-131), un indret que en el seu estat actual no presenta proves concloents d'una ocupació humana en el passat.

Les restes de ceràmica en tota la superfície prospectada són escasses i d'època contemporània. No ho són les de runa d'obra moderna i els fems de tot tipus.

Del pont d'en Pau fins al pont del camí que comunica el carrer d'Andrea Doria amb la zona de les Pedreres just a l'altura de l'hort d'en Servera

Des del pont d'en Pau aigües amunt per la vorera esquerra és molt difícil l'accés ja que són zones d'horts conrats encara en l'actualitat. Així i tot, hem pogut documentar l'escassetat de ceràmica en superfície en aquest indret.

Entre el pont de l'hort d'en Servera i les coves dels Hams

Aquesta és la zona més extensa de les zones en què hem dividit l'àrea proposada. Per la vorera dreta, engloba una torrentera o xaragall que desemboca al torrent just a ponent de les cases de l'hort d'en Servera. Aquesta torrentera avui es troba molt envaïda per la vegetació, sobretot pels ullastres, fet que va dificultar la nostra tasca fins al punt d'haver de marcar una àrea no prospectada. Pel que fa a tota l'àrea que sí hem pogut prospectar, tant dins la torrentera com a fora no hem pogut documentar estructures significatives ni ceràmica en superfície. L'àrea esmentada inclou el punt més alt prospectat dins aquest projecte a 17,23 m sobre el nivell del mar. Volem destacar, tot i no tenir gaire a veure amb l'època que ens ocupa, la presència de ceràmica medieval islàmica als voltants de can Lluc (ja dins el torrent de na Llebrona, molt a prop de la carretera de Manacor). A més, hem pogut documentar una caseta de pastor a la vorera oposada (polígon 18, parcel·la 100; coordenades UTM X: 528032 Y: 4377508). Malauradament, exceptuant l'esmentada zona a prop de can Lluc, les restes de ceràmica en tota la superfície prospectada són escasses i d'època contemporània.

L'àrea immediata de les coves dels Hams

Aquesta àrea, la més interessant per contrastar l'abast de la hipòtesi sobre l'existència d'un port romà a l'altura de les coves dels Hams, va donar algun re-

sultat encara que gens espectacular. El llit del torrent just davant l'accés artificial a les coves, l'obert al voltant de 1910, és a 7 m sobre el nivell del mar, és a dir, que les restes o traces documentades avui en la nostra prospecció, o a principis del segle XX en les tasques d'obertura de l'esmentat accés, només són la part més alta d'unes suposades restes relacionades amb el transport per mar en època antiga.

Per una banda, a la vorera dreta del torrent, just davant l'accés (actual sortida) a les coves trobam les restes del que sembla el mateix marge o mur de contenció documentades aigües avall, a l'altra banda del pont de la variant. Les limitacions mateixes de la prospecció així com la manca de ceràmica fan impossible datar aquest mur, encara que la seva factura no sembla molt antiga.

Pel que fa a la vorera esquerra, on es troben les coves, just al punt on hi ha el marge que aguanta la rampa d'accés a la sortida de la visita de les coves dels Hams hem pogut localitzar el suposat norai esmentat els anys 90 per Fuster Arnau. Tot i la seva proximitat amb el lloc de les troballes, i la semblança amb les restes descrites pels testimonis orals i els autors que en xerren, no pensam que, així les coses, puguem xerrar d'un bloc de pedra natural local treballat. I molt menys aventurar-nos a datar el treball de tallar el bloc per donar-li la seva forma grosserament cilíndrica. A més, la falta de material ceràmic en superfície és també completa en aquesta àrea.

Conclusions

Amb les dades que hem exposat, tant de la nostra recerca bibliogràfica com de fonts orals, pensam que hem aportat noves dades per avaluar la validesa de la hipòtesi del suposat port romà a Porto Cristo. A més, la prospecció en superfície realitzada ens dóna dades per conèixer què queda d'aquesta època al solar on hauria d'haver existit un cert trànsit d'embarcacions i mercaderies en època romana.

Primer de tot podem afirmar, gairebé amb tota seguretat, que l'autor que va donar suport i podem considerar responsable que avui els habitants de Porto Cristo coneguin la hipòtesi del port romà, Rafel Ferrer Massanet, no va veure les restes sobre les quals basa la seva hipòtesi.

En segon lloc, pensam que la idea de l'arribada de grans naus comercials romanes a les coves dels Hams no és compatible ni amb l'orografia del terreny ni amb cap prova arqueològica directa. Tot i això, si descartam la possibilitat que els vaixells de càrrega de grans dimensions arribassin fins a les coves dels Hams i que sí ho fessin petites embarcacions que, o bé servissen per descarregar

aquests vaixells, acostant les mercaderies a un punt on fossin fàcilment transportables per terra, o bé anassin a cercar aigua a les coves, la hipòtesi d'un punt d'arribada de romans a l'altura dels Hams és plausible.

Finalment, pensam que podem afirmar que les restes que van originar aquesta hipòtesi van ser trobades el 1910 a la zona de l'actual sortida de les coves. A més, creim que varen ser unes troballes significatives i que és molt probable que part d'aquestes troballes puguin seguir soterrades al lloc de la descoberta. Al nostre parer no hi ha cap altre camí per avaluar-ne la cronologia, importància històrica i en relació a aquesta hipòtesi que la seva documentació directa i científica mitjançant una excavació arqueològica a la zona de l'accés a la cova dels Hams. Fins llavors, no podem dir gaire més que la generació que ens precedeix i parlar tan sols d'una hipotètica presència romana a les coves dels Hams.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BAILEY, Donald M. (1978). *A Catalogue of the Lamps in the British Museum*. Vol. II, *Roman lamps made in Italy*. London: British Museum.
- BERGES, Manuel (1963). «Noticario arqueológico. Un lote de lucernas ingresado en el Museo Arqueológico de Barcelona». *Empúries*, núm. 25, p. 234-240.
- COLLS, Dalí [et al.] (1977). «L'Épave Port-Vendres II et le commerce de la Bétique à l'époque de Claude». *Archaeonautica*, núm. 1.
- DOMERGUE, Claudi (1966). «Un envoi de lampes du potier Caius Closius». *Melanges de la Casa de Velázquez*, núm. 2, p. 5-40.
- (1968). «Un envoi de lampes du potier Caius Closius I. Note complémentaire». *Melanges de la Casa de Velázquez*, núm. 4, p. 391-92.
- FALCON-BARKER, Ted (1964). *Roman galley beneath the sea*. Leicester: Brockhampton Press.
- FERRER MASSANET, Rafel (1957). «Una nave romana». *Tramontana*, núm. 37, p. 5.
- FONT OBRADOR, Bartomeu (1978). «Mallorca Protohistòrica». A: MASCARÓ PASSARIUS, Josep (ed.). *Historia de Mallorca*, I. Palma de Mallorca. P. 353-416.
- FREY, Otto Herman (1970). «Zur archäologischen Unterwasserforschung an den Küsten Mallorcas». *Madriider Mitteilungen*, núm. 11, p. 122-128.
- FUSTER ARNAU, Alfred (s.d.). *El entorn arqueològic de Porto Cristo*. Edició especial de la revista Porto Cristo [1995].
- FUSTER, Gabriel (1966). *Historia de Manacor*. Palma de Mallorca: Balearia. (Colección Balearia. Libros de Manacor, III).
- MANERA, Esperanza (1983). «Lucernas romanas procedentes de Porto Cristo (Manacor, Mallorca)». A: ARRIBAS, Antonio (ed.) *Pollentia. Estudio de los materiales, I. Sa Portella Excavaciones 1957-1963*, 3. Palma: The William L. Bryant Foundation. P. 367-400.
- MASCARÓ PASSARIUS, Josep (1971). «El tráfico marítimo en Mallorca en la antigüedad clásica». *Acti del II*

Congresso Internazionale di Archeologia Sottomarina, Barcellona 1961. P. 69-86.

— (1962). «El tráfico marítimo en Mallorca en la Antigüedad clásica». *Boletín de la Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, núm. 636, p. 173-184.

MUNAR, S. [et al.] (2012). *Informe de la prospecció arqueològica subaquàtica a Porto Cristo, Manacor*. [Informe preliminar inèdit].

PALOMAR, B. (2010). *Projecte d'Intervenció Arqueològica subsidiari de l'obra Variant de Porto Cristo Tram I entre Ctra. Ma-4020 i subsidiària del Ctra. Ma-4014*. [Informe inèdit encarregat pel Departament d'Obres Públiques i Urbanisme del Consell de Mallorca al Museu Arqueològic de Son Fornés (MASF)].

PARKER, Anthony J. (1992). *Ancient shipwrecks of the Mediterranean & the Roman Provinces*. Oxford: Archaeopress. (BAR International series; 580).

PINYA, Baltasar (1954). «La supuesta nave romana de Porto-Cristo». *Arriba*, n. 847, p. 1.

PUIG PALERM, Antoni (2011). «El derelict de les llumetes de Porto Cristo. Causes i data de la troballa». A: *VI Jornades d'Estudis Locals de Manacor: Manacor. Fets i protagonistes*. Manacor: Ajuntament de Manacor. P. 37-42.

RIERA BORDOI, Joan (2007). *Porto Cristo temps enrera a través de la postal*. Manacor: ART-7.